

Джерела та література

1. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. - СПб.: Типография общества "Общественная польза", 1907.
2. Сірополко С. Історія освіти в Україні. - К., 2001.
3. Герцюк Д.Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. – початок XX ст.): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – Львів, 1995.
4. Качмар В.М. Проблема українського університету у Львові в кінці XIX – на початку XX ст.: суспільно-політичний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 1999.
5. Там само.
6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
7. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – Т. 9.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
9. Там само.
10. Там само.
11. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
12. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001.
13. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – Т.9.
14. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.). – К., 1991.
15. Інтерпеляція депутату Державної Думи у Відні Олесницького Євгена австрійській владі та стаття про організацію шкіл з викладанням на українській мові // ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2775.
16. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – Т. 9.
17. Украинский вопрос. Составлено сотрудниками "Украинская жизнь". Издание третье. – М., 1917.
18. С.Е. Галичина в цифрах (Статистически-демографическая справка) // Украинская жизнь. – 1915. – № 3-4.
19. Українська реальна школа у Львові // Діло. – 1912.
20. Украинские гимназии // Украинская жизнь. – 1913. – № 3.
21. Буда С. За український університет. – К., 1912.
22. Шкільні справи. Листування з Міністерством віросповідань і освіти про відкриття у Львівському університеті кафедри математики з українською мовою викладання, 1906 р. // ЦДІАЛ. – Ф.146. – Оп.151-а. – Спр.975.
23. Украинские курсы во Львовском университете // Киевская старина. – 1903. – № 2.
24. К гонениям на русинский язык в Галичине // Киевская старина. – 1903. – №6.
25. Качмар В.М. Проблема українського університету у Львові в кінці XIX – на початку XX ст.: суспільно-політичний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 1999.
26. Васкович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920). – Мюнхен: Український вільний університет, 1969.
27. Українське питання. – К., 1997.

Summary

Questions, related to the attempts to save the Ukrainian system of education in on territory of Western Ukraine, are examined in the article. The specific of Zakarpattya and Bukovina is determined. Statistical information is given in relation to the different types of educational establishments.

Г. Ф. Турченко

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РУХИ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОМУ РЕГІОНІ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Після проголошення незалежності України головна увага вітчизняних істориків стала зосереджуватися на проблемах національного руху та українського державотворення. За останні 17 років з'явилася значна кількість досліджень – статей, монографій, кандидатських і докторських дисертацій, присвячених різним аспектам історії суспільно-політичних рухів у південноукраїнському регіоні на початку XX ст. [Див. напр.:1-5]. Проведена значна археографічна робота, у результаті якої у науковий обіг введена величезна кількість історичних джерел, які в радянські часи були недоступні дослідникам і читачам.

В той же час для ряду сучасних наукових розробок характерна певна безсистемність у дослідженні цієї проблеми. Діяльність політичних партій, громадських організацій чи то окремих осіб розглядаються у відриві від загальнополітичного контексту, не враховуючи всі складові поняття «суспільно-політичні рухи» та їх взаємовпливи.

У даній статті здійснена спроба окреслити можливості наукового аналізу суспільно-політичних рухів південноукраїнського регіону як певної цілісності.

Південь України з його територією, населенням і економікою історично формувалася як органічна частина України. Цей регіон був унікальним як за своїм стратегічним розташуванням, так і потужним економічним потенціалом, у тому числі сільськогосподарським. Суттєвою особливістю економічного життя Південної України була інтенсивна торгівельно-посередницька діяльність, оскільки тут були розташовані чорноморські та азовські порти. За рівнем модернізації південноукраїнський регіон випереджав інші українські території. Взагалі, Південь України був однією з важливих підстав економічної і воєнно-політичної могутності імперії.

Цей регіон відзначався і багатонаціональним складом. Однак домінуючим етносом все-таки залишався український [6, с.62-65]. Сучасникам, особливо жителям південноукраїнських міст, кидався в очі строкатий національний склад регіону. Але при цьому вони чітко вказували на його переважно український характер. Зокрема, Дмитро Донцов, який народився і провів дитячі роки в Мелітополі, у листі від 19 вересня 1931 р. до Євгена Маланюка, чия походження також пов'язане з Південною Україною, назвав Північну Таврію «нашою Америкою, етнографічною мішаниною з українців» і багатьох інших народів [7, с.154]. За підрахунками українського географа Степана Рудницького, в 1914 р. українці залишалися найчисленнішою етнічною групою Півдня (56,7%). Другою за чисельністю групою були росіяни, далі йшли татари, євреї, німці, греки, молдаване, татари і турки, поляки, болгари та ін. [8 с.264-265]. Багатонаціональний склад населення регіону сприяв швидкій політичній самоорганізації як українців, так і представників національних меншин, що його населяли.

У XIX – на початку XX ст. у південноукраїнському регіоні сформувалися соціально-економічні, національно-культурні та політичні підстави українського націотворення. Але слід пам'ятати, що в умовах, в яких перебувала Україна, національне культурне середовище формувалося в гострій конкуренції з російськими культурними впливами. Це прекрасно розуміли імперські чиновники в Україні, максимально звужуючи сферу впливу української культури і прагнучи перетворити освіту в знаряддя русифікації. «Доти, доки в школі взагалі, а в народній зокрема, буде панувати великоруська мова з твердою постановкою вітчизняної історії, – писав київський жандармський генерал своєму петербурзькому керівництву, – доти всі хитрощі українофільствующої інтелігенції, спрямовані на відокремлення Малоросії, будуть приречені на найрішучішу поразку» [9, арк.32].

Однак, ця сентенція зарозумілого російського жандарма, що відбивала бажання імперського режиму, суперечила життєвим реаліям. Інформація про різноманітні прояви українського культурного життя в Катеринославі, Одесі, Олександрівську, Мелітополі та в багатьох інших містах і селах Півдня зустрічається в історичних документах досить часто. Його натхненниками були народні вчителі, земські службовці, студенти, письменники, учені, актори, музиканти тощо. Перелік прикладів участі української інтелігенції у формуванні національного культурного середовища на Півдні може зайняти багато сторінок.

Наведемо лише деякі з цих прикладів. Наприкінці XIX ст. Міністерство землеробства дозволило, «як виняток», надрукувати українською мовою брошуру агронома і відомого діяча українського руху, який тоді жив на Херсонщині, Є. Чикаленка «Розмови про сільське господарство». Брошура, загальний тираж якої сягав близько півмільйона екземплярів, розійшлася в селянському середовищі і стала помітною подією в суспільно-політичному житті регіону [10, с.142].

На початку XX ст. повітові земства південноукраїнських губерній, зокрема їх сільськогосподарські комітети, неодноразово ставили питання про запровадження української мови в початкових школах. Про необхідність цього досить часто говорили з трибуни Державної Думи депутати різних політичних напрямків, які представляли різні регіони, у тому числі і Південь.

З кінця 1905 р. в регіоні активно діяли українські «Просвіти». Одеська «Просвіта» в 1907 р. організувала відкрите святкування шевченківських роковин, що включало ряд заходів, у тому числі урочисті збори-концерт, панахида по Т. Шевченку, відправлена в Покровській церкві; драматичною секцією «Просвіти» за допомоги акторів і музикантів мало не всіх театрів міста були поставлені п'єси Кобзаря. Спеціальний випуск просвітянської газети «Вісті» було присвячено життю та творчості Т. Шевченка [11, с.262; 12, с.181]. Робота по відзначенню роковин Кобзаря проводилася і в інших містах регіону [13. – 1 березня; 14, арк.2-3].

З закриттям товариства «Просвіта» в Одесі у 1909 р. українське життя не завершилося. На базі драматичної секції «Просвіти» була організована музично-драматична спілка «Українська хата», яка на 1912 р. нараховувала 209 членів. Організація проводила різноманітні заходи, в тому числі організовувалися українські вистави, читалися реферати, присвячені видатним культурним та суспільним діячам України [4, с.96]. За визначенням В. Кузьменко з кінця XIX ст. Південь України став базовим осередком діяльності професійного українського театру [15, с.16]. Значно зріс інтерес і до аматорського театру: любительські театральні гуртки в кінці XIX – на початку XX ст. існували майже в усіх губернських і повітових містах, в багатьох містечках та великих селах регіону, зокрема у передмістях Катеринослава [13, 16 січня, 1 лютого, 16 лютого, 1 березня, 16 березня, 25 грудня].

Велика культурно-просвітницька робота проводилася і Миколаївською «Просвітою». «Просвіта» організовувала показ вистав, читання лекцій на українську тематику, проводила музичні вечори та концерти [16, арк.4,5зв.].

Ця робота української інтелігенції, без сумніву, зустрічала відгук в населенні регіону, особливо, сільському. Коли в 1913 р. представник в Державній Думі від Катеринославщини М. Родзянко заявив перед депутатами, що селяни не розуміють української мови, а вимоги ввести її у школу – «ви-гадки невеликої купки якихось неспокійних елементів», то 1790 селян Катеринославського, Ново-московського і Павлоградського повітів підписалися під протестом проти цього акту «холуйства» [13, 8 жовтня]. Того ж року понад 160 жителів містечка Широкого на Херсонщині звернулися до єпископа Никона з листом вдячності за його виступи на захист української мови [13, 5 грудня].

Цей перелік можна продовжувати. Але звернемося до висновку одеського дослідника А. Мисечка, який українському культурно-освітньому руху на Півдні України в 1900–1914 рр. присвятив кандидатську дисертацію: «Південь України мав такі ж поступові тенденції в культурно-освітній сфері, як і решта регіонів України, а подекуди випереджав їх» [17, с.10]. Цей висновок нам здається достатньо вмотивованим.

Подібну оцінку можна дати розмаху на Півдні українського національно-визвольного руху, тобто політичного руху, спрямованого на відродження української державності.

Але така оцінка не відповідає поширеній в літературі точці зору, що на початку ХХ ст. на Півдні, у порівнянні з іншими регіонами України, національно-визвольний рух був розвинутий слабо. Внесок Півдня в українське державотворення пов'язується, головним чином, зі створенням індустріальної бази України. Цю точку зору у свій час висловив Іван Лисяк-Рудницький [18, с.155]. Однак, вона сприймалася як дещо умоглядна, адже до останнього часу конкретно-історичних досліджень стану українського національно-визвольного руху у південноукраїнському регіоні не проводилося. А тепер, коли стали публікуватися наукові праці, які описують різні прояви українського життя на Півдні в дореволюційний період, виникають підстави скорегувати цю точку зору.

Можна навести багато фактів, які свідчать, що принаймні до 1917 р. в українських політичних партіях і національно-культурних об'єднаннях не відчувалося жодних «новоросійських» комплексів. Південь України вважався такою ж органічною частиною України, як, наприклад, Слобожанщина чи Волинь. Зрештою опубліковані документи, що характеризують політичну і культурно-освітню діяльність південноукраїнської інтелігенції з формування національної свідомості місцевих українців підтверджують це. Усі українські політичні течії й організації, які існували у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., мали свої відгалуження, інколи досить впливові, у південноукраїнському регіоні. Так, у Катеринославі, Одесі, Севастополі, Єлисаветграді, Херсоні та інших містах діяли громади Загальної безпартійної організації. Пізніше на Півдні працювали місцеві відділи РУП, УСДРП, УДП, УДРП. В роки першої російської революції в усіх губерніях Півдня, в тому числі в кримських повітах Таврійської губернії діяли групи українських есерів. Поліція констатувала розповсюдження у регіоні «Самостійної України» М. Міхновського, що засвідчило про присутність тут членів чи симпатиків Української народної партії. Збереглося багато свідчень про впливову групу самостійників на чолі з І. Липою, І. Луценком та С. Шелухінін в Одесі [19, с.60]. Усі українські партії, що виступали від імені української більшості, бачили майбутнє південного регіону у складі оновленої, суверенної України. Для самостійників майбутнє України розглядалося в руслі незалежної держави, для автономістів – у складі федеративної демократичної Росії.

Однак, справа не лише у розмаху українського руху в південних губерніях – зрештою, до 1917 р. він не набув масового характеру у жодному регіоні Наддніпрянської України. Значно важливішим було те, що на політичній арені Півдня український визвольний рух мав сильніших конкурентів, ніж його представники в інших регіонах України.

Серед цих конкурентів на першому місці стояли, звичайно, політичні речники російської етнічної групи, представники якої на Півдні України – Новоросії – взагалі не вважали себе меншиною. Симпатії російської етнічної спільноти Півдня розпорошувалися між різними політичними партіями. У регіоні були найчисленніші в Україні відділення загальноросійських політичних партій – від правомонархічних до ліворадикальних, зокрема, анархістських [20, с.10-11; 21, с.77-78; 22, с.4-14; 23, с.3-32; 24, с.74-84].

Росіяни південноукраїнського регіону, як і всі, хто перебував під їхнім впливом, майбутнє Південної України, яка для них залишалася Новоросією, бачили у складі оновленої відповідно до їхніх програмних цілей Російської держави. Оскільки інтереси різних соціальних груп перебували в гострому антагонізмі, це робило південний регіон України важливим ареалом внутрішньоросійського конфлікту, який невідворотно наближався.

Напередодні Першої світової війни набували піднесення також кримськотатарський, єврейський, польський, вірменський, грецький та інші національні рухи. Політичні речники національних меншин Півдня пропонували своїм прихильникам різні варіанти вирішення національного питання: від національно-культурної автономії до політичної незалежності [19, с.63-64].

Окремо трималася місцева німецькомовна етнічна меншина, яка відкрито не демонструвала свої політичні прагнення. Але це не врятувало її від підозри в неояльності до імперської Росії. Деякі політичні речники місцевої української більшості, зокрема, С. Шелухін, також з недовірою ставилися до німців, вважаючи, що вони планують створити в регіоні «Чорноморську Німеччину» [25, с.18-21]. Зі свого боку речники німецькомовної етнічної групи відкидали ці звинувачення і демонструва-

ли свій патріотизм та відданість монархії та імперії. Однак, коли в 1918 р. на Півдні України з'явилися німецькі та австро-угорські війська, виявилось, що у регіоні існують досить потужні сили, які розробляли плани по створенню в Таврії та Криму німецького державного анклаву – колонії «Крим-Таврія» [26, с.161-163].

Слід зазначити, що рівень самоорганізації українців у регіоні значно відставав від темпів та масштабів самоорганізації представників національних меншин. Це було спричинено, в тому числі, і цілеспрямованою антиукраїнською політикою царської влади. В той же час царський уряд з метою послаблення українського національного чинника толерував діяльність російських, єврейських, польських та ін. громадсько-політичних організацій у регіоні.

Однак громадсько-політична палітра південноукраїнського регіону цими силами не вичерпувалася. У регіоні, крім проімперських і національно-визвольних тенденцій, мали місце і суто регіональні, які інколи називають також територіальними. Враховуючи малодослідженість цієї проблеми, зупинимося на її аналізі більш докладно.

Про ці тенденції вже йшла мова як у дореволюційній літературі [27, с.876; 28, с.24], так і в наших публікаціях [19; 29]. Носіями територіальних настроїв були різні соціальні верстви й національні групи Півдня, зокрема, місцева багатонаціональна буржуазія.

Ця група буржуазії, яка функціонувала у народному господарстві України, одержала узагальнюючу назву «територіальна». Це підприємці різних національностей (росіяни, євреї, українці, поляки та ін.) і різних сфер застосування капіталу (фабриканти, домовласники, торговці і т.д.), які вклали свої кошти в економіку України і постійно тут проживали. На їх підприємницьку діяльність стримуючий вплив справляла імперська економічна політика центру, яка ставила штучні перепони зростанню промисловості на периферії Російської імперії, зокрема, в Україні. Це викликало зворотну реакцію підприємців. Захищаючи свої прибутки, вони змушені були діяти як місцеві патріоти – критикувати великодержавну економічну політику й навіть боронити права території, що була місцем застосування їх капіталів. Територіальна буржуазія включалася у тарифну боротьбу з центром, який, відгороджуючи Україну від західних виробників, залишав за собою виключне право постачати в Україну готову промислову продукцію. Ставилося питання про покращення умов для вивозу українського хліба на ринки Заходу. Непомірно високі тарифи відволікали хлібні вантажі з південних портів, що негативно відбивалося на прибутках хлібовиробників і хліботорговців. Інколи було вигідніше транспортувати вантажі з Бесарабії в далекі Данціг і Кенігсберг, ніж у сусідню Одесу. Це ставило у невідповідне становище і залізничників Півдня [30, с.226]. Свої погляди представники територіальної буржуазії висловлювали на торгово-промислових з'їздах, зібраннях земств, в періодичній пресі тощо. Лунали заклики до територіальної консолідації, зокрема, ставилося питання про необхідність створення територіального об'єднання всіх галузевих і територіальних організацій підприємців, де б обговорювалися не лише економічні, а і загальнополітичні проблеми. Коли напередодні Першої світової війни зайшла мова про створення в імперії торгово-промислових палат, які б об'єднували всі категорії підприємців даної місцевості для вирішення регіональних економічних проблем, XXXVI з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії констатував, що «їх необхідність диктується не питаннями економічного, а загальнодержавного характеру» [31, с.3].

Такі настрої знаходили відгук також у колах ліберальної інтелігенції та, певною мірою, в інших верствах міського населення південної частини України. Будь-яке рішення центральної влади щодо свого регіону вони сприймали з урахуванням його подальшого впливу на їхнє благополуччя. Захищаючи свої життєві принципи, привілеї і прибутки, ці групи людей змушені були ставати на позиції регіонального (інакше – місцевого, територіального) патріотизму і навіть критикувати політику царизму, якщо вона якимось чином суперечила їхнім інтересам.

Під впливом регіональних настроїв до певної міри перебувало місцеве самоврядування і навіть частина чиновників. Міські думи і земства вимагали для себе і, безумовно, для регіону ширших повноважень. Зокрема, висувалася вимога перетворення земств в широкі органи народного представництва за рахунок зменшення в них присутності дворянства і збільшення питомої ваги і впливу інших суспільних станів.

В умовах російської революції 1905 р. і послаблення контролю центру над окраїнами місцевий регіоналізм втілювався у проекти створення на Півдні автономної від імперського центру державної одиниці – Південно-Руської або Чорноморської республіки на чолі з популярним в Одесі адвокатом О. Пергаментом [27, с.876; 19, с.70]. Ідею створення на Півдні України демократичної республіки підтримував також відомий революціонер лейтенант П. Шмідт [32, с.137].

В історичній літературі немає єдиної точки зору щодо оцінки співвідношення територіальних тенденцій і національних вимог українського народу, хоча дискусія стосовно цього продовжується багато десятиліть. Ще у 1908 р. відомий кооператор Микола Стасюк зробив висновок, що територіальні і національні тенденції не можуть злитися, чи, хоча б, взаємосприяли одна одній [33, с.13,31]. Можливо, цей висновок був навіяний гострою конкуренцією між українською кооперацією і неукраїнським крупним капіталістичним підприємництвом, де справді йшла безкомпромісна боротьба. Ця точка зору наприкінці 20-х років була підтримана молодим істориком-марксистом Дмитром Бованенком [34, с.83-108], а нині її обґрунтовує Богдан Кравченко, для якого територіальна буржуазія

не більше, ніж «інтелігентніше, регіональне крило всеросійської буржуазії» [35, с.56]. Але вважати цю точку остаточною немає підстав. У 1912 р. у московському журналі «Украинская жизнь», який видавав Симон Петлюра, зі статтею «Капитализм и русская культура на Украине» виступив М. Гордієнко. Він констатував тісний зв'язок між територіальними й національними суперечностями в Україні і прогнозував таку перспективу: «Обласні антагонізми переростають в національні. Місцевий капітал не може залишатися індиферентною силою до цих антагонізмів, адже його зростання знаходиться в залежності від культурного і господарського розвитку місцевої національності, який затримується фінансовою централізацією... Усвідомлення обласних інтересів, які захищаються місцевим капіталом, трансформуючись в національну свідомість, це неминуче веде до націоналізації капіталу на Україні» [28, с.24]. З подібною точкою зору виступив у 20-ті роки XX ст. відомий український історик Михайло Слабченко, який навів конкретні факти на підтвердження ідеї, що історичні прагнення регіональної буржуазії не суперечать інтересам національно-визвольного руху [30, с.226].

До певної міри, територіальні тенденції пробивали дорогу і в російських політичних партіях, що діяли в Україні. Так, місцеві організації конституційно-демократичної партії в Україні, яку прийнято вважати класичною буржуазною партією Росії і яка у своїх програмних документах висувала гасло унітарної держави, нерідко прагнули дистанціюватися від «єдиноне ділимського» курсу свого ЦК і схилилися до обговорення питання про широке місцеве самоуправління і навіть автономію в Україні [36, с.139].

Така точка зору особливо актуальна, коли мова йде про Південну Україну. Тут заклики до децентралізації, зміни політичного ладу імперії та встановлення особливого статусу Півдня з вуст місцевих жителів звучали значно частіше, ніж в інших регіонах. І можна погодитися, що подібні регіональні ініціативи в умовах жорсткої бюрократичної централізації, яка панувала в Російській імперії, не суперечили корінним інтересам українського руху.

Але наскільки вони співпадали з перспективами його історичного розвитку? Чи одержали б українці Півдня відчутні соціальні і національні дивіденди негайно, коли б якийсь із проєктів південноукраїнської (новоросійської) автономії був реалізований? Чіткої відповіді на ці запитання немає. Як показує світовий досвід (згадаймо хоча б Південно-Африканську Республіку часів расового апартеїду), цілком суверенну державу можна будувати, повністю ігноруючи інтереси найчисленнішої етнічної групи. Усе залежить від того, наскільки ця група організована, наскільки сильними є її економічні, культурні й політичні позиції. Якщо в економіці, політиці та культурі домінують меншини, вони схильні ототожнювати власні інтереси з інтересами території проживання. У цьому разі етнічна більшість новоствореного державного утворення приречена на підпорядковане становище. Тому і проєкти південної автономії не могли задовольнити інтереси українців, хоча й обіцяли їм динамічне життя, прискорену модернізацію та нові умови боротьби за свої національні права, у результаті якої, можливо, і буде встановлений новий, сприятливіший для української більшості баланс відносин з меншістю. Це було настільки очевидним, що цього не приховували самі ініціатори створення Південно-Руської республіки. Один з її палких прихильників, погоджуючись із тим, що у цій республіці українські селяни будуть на становищі грецьких ілотів, разом із тим зауважив, що це допоможе їм «вийти зі стану сплячки і набути значення» [27, с.878].

Інше важливе питання, породжене зазначеною вище дискусією: як співвідносилися територіальні тенденції та територіальні ідентичності з процесом формування модерної української нації?

Це запитання поки ще залишається без однозначної відповіді. Якщо виходити з широкої історичної перспективи, то в її річищі регіональні прагнення, напевне, не суперечили завданням національного визволення, а прийнявши за основу націотворення політичну концепцію, їх навіть можна розглядати як важливий фактор формування модерної української нації. Окремі історичні факти можна трактувати як підтвердження цьому. Зокрема, харківський історик Д. Чорний дійшов висновку, що зміни, які відбувалися в українських містах на початку XX ст., «призводили до створення якісно нових відносин, стилю життя, поведінки мешканців. Формувалася нова міська людина, нова спільнота, яка відрізнялася від інших громадян, спільнот імперії. Можна припустити, що це були із соціокультурної точки зору вже не звичайні та звичні росіяни (великороси, малороси тощо). Зрозуміло, жителі Катеринослава, Олександрівська, Новомосковська, Павлограда, Бердянська, Маріуполя не відчували себе городянами України. Поки що лише через реальну приналежність до іншого краю в їхньому середовищі формувалося відчуття регіональної спільності, певного територіального патріотизму» [37, с.69-70].

Цей висновок добре корегується з поглядом І. Лисяка-Рудницького, який стверджував, що становлення модерної української нації не зводиться до зусиль одного класу чи однієї етнічної групи – українців. При аналізі цього процесу слід брати до уваги «всілякі інші сили» – усе, що мало відношення до України і прямо чи опосередковано впливало на формування модерної держави [38, с.11-12]. З подібною точкою зору виступав і О. Оглобин, який закликав вважати все, що створено на Україні силами територіальних і національних діячів, незалежно від їхнього національного походження і мови, належним Україні [39, с.51].

У цьому контексті не здається занадто сміливим припущення Д. Чорного, який територіальну ідентичність вважає «перехідною сходинкою» до формування нової національної самоідентифікації міської людності [40, с. 140].

Але переважна більшість населення Півдня були сільськими жителями. Тому важливо знати, чи готове було село сприйняти ці зміни в місті як щось близьке, іншими словами, чи відбувалося соціокультурне зближення міста і села. На Півдні України переконливих прикладів цьому в XIX – на початку XX ст. не виявлено. Можна говорити лише про далеку перспективу такого зближення і формування на цій підставі територіальної ідентичності як підґрунтя творення української політичної нації.

Може саме тому в селі особливої підтримки територіальні прагнення і не здобули. Про них ніхто з селян не знав. Регіональні настрої помітніше проявлялися в південноукраїнських містах, а селянське середовище до них було байдужим не лише через низький рівень свого розвитку. Занадто глибокими і гострими були історичні суперечності між містом і селом. Досліджуючи розвиток південноукраїнських міст XVIII–XIX ст., М. Кавун виявив тенденцію, яка полягала в тому, що «при об'єктивному протиставленні «місто – село» з економічного та адміністративного боку існували ознаки протиставлення з культурного боку за умови неукраїнського характеру (соціального, національного і культурного) цих міст. Відповідно, соціокультурна ідентифікація населення нових міст інтенсифікувалася за умов опозиційності до сільської за менталітетом культури української більшості регіону» [41, с. 83–84]. Незважаючи на відчутні соціокультурні трансформації в південноукраїнському місті, це майже все ще залишалося «чужим» для українського селянства, і чужим здавалося все, що від нього йшло.

Таким чином, враховуючи особливості південноукраїнського регіону, склад населення та його соціально-економічні інтереси можна виділити чотири напрямки у суспільно-політичному русі регіону. Це – український національний рух, загальноімперські рухи, рухи національних меншин та територіальні (чи регіональні) тенденції. Останні – територіальні тенденції, що формували тут регіональну ідентичність, на початку XX ст. представляли собою неструктуровану течію. Однак під час кризових ситуацій, цей рух демонстрував швидку тенденцію до самоорганізації. Причому до нього включалися і елементи, що належали до загальноросійських політичних партій та організацій та рухів національних меншин (за виключенням українців). Ці територіальні (регіональні) тенденції виявилися настільки стійкими, що досить яскраво проявили себе ще не один раз у історичній перспективі. Однак це – окрема історична проблема, що потребує спеціальної наукової розвідки.

Тільки комплексний підхід може сформувати цілісне уявлення про питому вагу та взаємовпливи цих чотирьох течій; політичних партій чи громадських організацій, що їх репрезентували. Без такого аналізу всі спроби описати окремі елементи цього широкого спектру будуть приречені на неточність, приблизний та занадто орієнтований виклад.

Джерела та література

1. Вінцовський Т.С. Деякі особливості українського національно-визвольного руху в Херсонській губернії напередодні та після Лютневої революції // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2003. – Вип. 12.
2. Історія «Просвіти» Херсонщини. – К.; Херсон, 2002. – Т. 1.
3. Кучеренко А.А. Діяльність «Просвіт» Півдня України по розгортанню культурно-освітнього руху на початку XX ст. // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2002. – Вип. 8.
4. Мисечко А.І. «Українська хата в Одесі» // Записки історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1998. – Вип. 7.
5. Швидько Г.К. Н.М. Дорошенко і «Просвіти» на Катеринославщині // Вісник Дніпропетровського університету. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 10. Історія та археологія.
6. Бойко Я.В., Данилова Н.О. Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII – XIX ст.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 9.
7. Лист Дмитра Донцова до Євгена Маланюка. 19 вересня 1931 р., Львів / Упорядник Г. Сварник // Україна модерна. – Львів, 1996. – № 1.
8. Рудницький С. Огляд національної території України // Чому ми хочемо самостійної України. – Львів: Світ, 1994.
9. Державний архів Російської Федерації (м. Москва). – Ф. 102. – Оп. ОО ДП. – Спр. 168.
10. Чикаленко Є. Спогади. (1861 – 1907). – К., 2003.
11. Мисечко А.І. До традиції святкування шевченкових днів в Одесі // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – Вип. 11.
12. Мисечко А.І. М.Ф. Комаров і Одеська «Просвіта» // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2000. – Вип. 10.
13. Дніпрові хвили. Літературний альманах (Катеринослав). – 1913.
14. Державний архів Запорізької області. – Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 506.
15. Кузьменко В.Б. Український культурно-національний рух в 90-х роках XIX ст. (на матеріалах Півдня України): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999.
16. Державний архів Миколаївської області. – Ф. 206. – Оп. 1. – Спр. 13.

17. Мисечко А.І. Український культурно-освітній рух на Півдні України (1990–1914 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999.
18. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1.
19. Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси. – К., 2003.
20. Штерн С. Десятилетие К.Д. в Одессе (Клочки воспоминаний). – Одесса, 1915.
21. Киселёв И.И., Корелин А.В., Шелохаев В.В. Политические партии в России в 1905–1907 гг.: численность, состав, размещение (количественный анализ) // Вопросы истории СССР. – 1990. – № 4.
22. Королев В.И. Бунт на коленях (Политические партии в Таврической губернии. 1905–1907 гг.). – Симферополь, 1993.
23. Королев В.И. Возникновение политических партий в Таврической губернии. 1905–1917. – Симферополь, 1993.
24. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.). – Дніпродзержинськ, 2004.
25. Павленко С. (Шелухін С.) Чи бути Чорноморській Німеччині? – Золотоноша, 1913.
26. Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914–1922 рр.). – Запоріжжя, 2005.
27. Орлицкий С.С. Южно-Русская республика (Из истории освободительного движения) // Исторический вестник: Историко-литературный журнал. – СПб., 1907. – Т. CVII.
28. Гордиенко М. Капитализм и русская культура на Украине // Украинская жизнь. – 1912. – № 9.
29. Турченко Г.Ф. Національні і територіальні тенденції в Україні напередодні Першої світової війни // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XV.
30. Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. – Т. 2. – Харків, 1927.
31. Труды XXXVI Съезда горнопромышленников Юга России. – Харьков, 1912.
32. Карнаухов-Краузов В.И. «Красный лейтенант» (Из воспоминаний о лейтенанте П.П. Шмидте и о восстании крейсера 1-го ранга «Очаков» в 1905 г.). – М., 1926.
33. Стасюк М. Автономія і розвиток продукційних сил на Україні. – СПб., 1908.
34. Бованенко Д. До методології вивчення українського господарства // Прапор марксизму. – 1929. – № 2.
35. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К., 1997.
36. Думова Н.Г. Кадетская партия в период первой мировой войны и Февральской революции. – М., 1988.
37. Чорний Д. У тіні губернських центрів: тенденції розвитку міст української «глибинки» на початку XX ст. // Схід–Захід (Історико-культурологічний збірник). – Харків, 2004. – Вип. VI.
38. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2.
39. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року) // Студії з історії України: Статті і джерельні дослідження / Українське історичне товариство, Українська Вільна Академія наук у США. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.
40. Чорний Д. Взаємовплив чи асиміляція: українці та росіяни по містах Лівобережжя на початку XX ст. // Пам'ять століть. – 2004. – № 2.
41. Кавун М. Шляхи розвитку міст Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст. (На матеріалах Катеринослава) // Питання аграрної історії України та Росії: Матеріали четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д.Л. Пойди / В.В. Іваненко (відп. ред.); Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2002.

Summary

The social and political movement of Southern Ukraine is considered and analyzed as certain territorial integrity. Author marked out four directions in the social and political movement: Ukrainian national movement; all-imperial movements; national minority's movement; territorial (regional) tends. Author proved that only complex approach is appropriate to researching of social and political life of Southern Ukraine region. It's impotent to author's mind to take proper account of interference of those social and political directions (and organizations, which represented them) in social and political movements.

Є. П. Назарова

ТЕРОР У ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)

Насилля та політична боротьба завжди йшли пліч-о-пліч в історії людства. Особливо яскраво нам це демонструють політичні події на Півдні України початку XX сторіччя. Цього періоду поряд з українськими політичними партіями в регіоні існували загальноімперські політичні партії та організацій. Насильство займало важливе місце в діяльності російських політичних сил.

Проблема тероризму російських партій та організацій порушувалися в дослідженнях, присвячених конкретним політичним силам. Такі дослідники, як О. Лебеденко [1], Л. Петришина, А. Юрій